

ปาฐกถาชุด "สิรินธร"

ครั้งที่ ๖

เรื่อง

วิวัฒนาการดนตรีไทย
ในยุครัตนโกสินทร์

โดย

อาจารย์ มนตรี ตราโมท

ปาฐกถา ชุด "สิรินธร"

ครั้งที่ ๖

เรื่อง

วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์

โดย

อาจารย์ มন্ত্রী ตราโมท

คำนำ

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรรัตนราชสุดาฯ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกถาผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเองทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประติมากรรม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญ อาจารย์มนตรี ตราโมท มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๖ เรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์ดังกล่าวเป็นปาฐกถาที่ทรงคุณค่าทางวิชาการ เพียบพร้อมไปด้วยเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ แสดงอรรถาธิบายความเป็นมาของวิวัฒนาการดนตรีไทยตามลำดับขั้นตอน กระฉ่าง แจ่มชัด และปาฐกถาอยู่ในฐานะที่เป็นปรมาจารย์ของวงการดนตรีไทยในปัจจุบัน ได้รับยกย่อง

เกียรติยศให้เป็นศิลปินแห่งชาติและเป็นครูฐานียบุคคลของไทยผู้หนึ่ง ประสบการณ์
ของปาฐกที่ผ่านพบมาตลอดชีวิต ก็กล่าวได้เต็มปากว่า ไม่มีผู้ใดเสมอสอง ทัศนะและ
ข้อคิดของท่านที่บรรยายในปาฐกถาครั้งนี้ จึงงดงามบริบูรณ์ แม้นในเบื้องต้น ใน
ส่วนกลาง และในที่สุด หากจะได้พิมพ์ปาฐกถาดังกล่าวขึ้นเผยแพร่ก็เห็นจะเป็นที่พอใจ
แก่ผู้ได้รับไว้ศึกษาโดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้กราบเรียนขออนุญาตจาก
อาจารย์มนตรี ตราโมท ผู้เป็นเจ้าของปาฐกถาเพื่อพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งก็ได้รับความกรุณา
อนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุค
รัตนโกสินทร์ จักมีประโยชน์อันนวยวิทยาความรู้แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)
อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ในการแสดงปาฐกถาศุดสีรินธร
เรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์”
โดย อาจารย์มนตรี ตราโมท

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ เวลา ๑๖.๐๐ น.
ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาทขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อันเป็นสถาบันการศึกษาที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติเพิ่มเติมทุนสำหรับกองทุนนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินกับที่มีผู้บริจาคสมทบและดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๓๓ รวมทั้งสิ้น ๑๐,๕๖๗,๗๕๕.๑๔ บาท (สิบล้านห้าแสนหกหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยห้าสิบบาทสิบเก้าสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลายทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาศุดสีรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี

โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยทั้งนี้ ได้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิด้านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุด สิริินทรไปแล้ว โดยลำดับ ในวันนี้นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๖ ในปาฐกถาชุดสิรินทร โดย คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญ อาจารย์มนตรี ตราโมท มาบรรยายหน้าที่นั่งเรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” อันเป็นหัวข้อที่กล่าวได้อย่างเต็มปากว่าไม่มีใครรอบรู้ ลึกซึ้งและกว้างขวางเสมอด้วยผู้เป็นปาฐกอีกแล้ว เนื่องจากปาฐกเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย วิทยุฒิและคุณวุฒิเป็นที่ยกย่องสรรเสริญกันอยู่โดยทั่วไป จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิทยา ความรู้ที่จะเกิดขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักมีคุณประโยชน์ยิ่งแก่วงวิชาการและผู้สนใจ ในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในได้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพ้นก็คือ การที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินทรนี้ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราชกรณียกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยเยี่ยงนี้ ย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้ที่ได้เฝ้าชมพระบารมี อยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตเบิก อาจารย์มนตรี ตราโมท แสดงปาฐกถาเรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

วิวัฒนาการดนตรีไทย ในยุครัตนโกสินทร์

อาจารย์มนตรี ตราโมท

ใต้ฝ่าละอองพระบาท ท่านผู้สนใจในเรื่องดนตรีไทยที่เคารพทุกท่าน เรื่องที่ข้าพเจ้าจะพูดวันนี้ได้กล่าวนำมาแล้วก็คือเรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” การที่จะพูดเรื่องวิวัฒนาการดนตรีย่อมจะพูดได้ถึง ๓ อย่างด้วยกันคือ เครื่องดนตรี เพลงดนตรี และครูหรือผู้บรรเลงดนตรี แต่ข้าพเจ้าจะไม่พูดแยกเป็นอย่างๆ ดังที่กล่าวแล้ว หากแต่จะพูดรวมๆ ไปแล้วแต่ว่าโอกาสไหนควรจะพูดเรื่องอะไรก็จะพูดเรื่องนั้น เมื่อได้ยกหัวข้อว่า “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” ก็จำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปสักเล็กน้อย คือต้องพูดถึงดนตรีของสมัยธนบุรีก่อน เพื่อให้รู้ว่าในยุครัตนโกสินทร์นั้นสืบต่อจากธนบุรีและมีวิวัฒนาการอย่างไรขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยธนบุรีนั้นเครื่องดนตรีต่างๆ คงจะเหมือนปลายสมัยอยุธยา เพราะสมัยกรุงธนบุรีก็ยังมีคีตสังครามอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม นับได้ว่าสมัยกรุงธนบุรีนั้นยังมีเครื่องดนตรีอยู่มาก และมีเครื่องดนตรีของต่างชาติเข้ามาบรรเลงอยู่บ้างด้วย ดังปรากฏตามหมากำหนดการเรื่องการฉลองพระแก้วมรกตเป็นต้น ในการฉลองพระแก้วมรกตครั้งนั้น ได้มีหมากำหนดการสั้นๆ ว่า “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิณพาทย์ไทย พิณพาทย์รามัญ และมีโหรีไทย โหรีแขก ฝรั่งเศส ญวน เขมร ผลัดเปลี่ยนกันสมโภชเป็นเวลา ๒ เดือน กับอีก ๑๒ วัน” แสดงให้เห็นว่ามีเครื่องดนตรีจากต่างชาติเข้ามาเป็นอันมาก แต่แปลกอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “มโหรี” และ “พิณพาทย์” สมัยนั้นมีการแบ่งแล้วว่า พิณพาทย์คือเครื่องตีเป่า และมีโหรีคงมีเครื่องหนักไปในทางดีดสี แต่ก็ไม่แปลกอะไรในการที่เรียกว่ามโหรี ซึ่งเคยปรากฏมาแล้วในเรื่องเก่าๆ เช่น นิราศลอนดอน ของหม่อมราชวงศ์ทัชกิติเคยเรียก ออเคสตรา ว่ามโหรีวงใหญ่ ท่านเรียกอย่างนั้นในนิราศลอนดอน จะเห็นได้ว่าในสมัยธนบุรีมีมโหรี ส่วนเครื่องสายไม่ได้พูดถึง เข้าใจว่า

คงจะมี ส่วนนางพิณพาทย์สมัยธนบุรีนั้นมีเครื่องบรรเลงเพียงวงที่เรียกว่าเครื่องห้า เท่านั้นเอง ซึ่งเหมือนกับปลายสมัยอยุธยา เครื่องห้ามีปี่ใน ระนาด ฉิ่งวง ตะโพน กลองทัด (ลูกเตี๋ย) และฉิ่ง ส่วนมโหรีก็มีเครื่องหก ได้แก่ ซอ ๓ สาย กระจับปี่ โทน รำมะนา ชลุ่มและฉิ่ง เป็นสิ่งที่รับมาจากปลายสมัยอยุธยา ส่วนเครื่องสายนั้น ถึงอย่างไรก็มีเต็มวง จำนวนจะมากน้อยเพียงใดไม่ทราบ เพราะว่าเครื่องสายนั้นแม้แต่ในสมัยอยุธยาที่มีสมบูรณ์อยู่แล้ว ถ้าจะพูดถึงสมัยอยุธยาเรื่องเครื่องสาย ก็มีปรากฏ อยู่แล้วตามกฎหมายเชียยบาล ตามบานแผนกที่ตั้งขึ้นใน ศก ๗๒๐ คงตรงกับสมัยพระเจ้า อู่ทอง แต่ว่านักโบราณคดีได้สันนิษฐานกันว่าสำนวนของกฎหมายเชียยบาลนั้นเป็น สำนวนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็เข้าใจว่าจะมาชำระในสมัยสมเด็จพระบรม- ไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง กฎหมายเชียยบาลที่กล่าวว่าสมัยอยุธยามีเครื่องสายพร้อมนั้น มีอยู่ตอนหนึ่งว่า “อนึ่งในท่อน้ำสระแก้วผู้ใดขี่เรือคฤ เรือประทุน เรือกูป และเรือ มีศาสตราวุธ แล้วใส่หมวกคลุมหัวนอนมา ชายหญิงนั่งมาด้วยกัน อนึ่งชะเลาะตีตากัน ร้องเพลงเรือ เป่าปี่ เป่าชลุ่ม สีซอ ดัดจะเข้ กระจับปี่ ตีโทนทับ โห่ร้องนั้นน ถ้าหากว่า สิ่งเหล่านี้เข้ามาในท้ายสนมห้าม ถ้ามิได้ห้ามปรามเกาะกุมเอามาถึงศาลาให้แก่เจ้าน้ำเจ้าท่า โทษเจ้าพนักงานถึงตาย” แสดงว่าในสมัยอยุธยานั้นมีผู้ที่นิยมเล่นชลุ่ม จะเข้ กระจับปี่ ตีโทนทับ ซึ่งคงจะเล่นกันมากและคงไม่ต่างคนต่างเล่น คือใครสีซอได้ ใครดัดจะเข้ได้ ต่างคนต่างอยู่ที่บ้าน ใครสีซอเป็นจะสีซอเพลงสารถ้อยอยู่บ้านสนุก ๆ อีกคนดัดจะเข้ เพลงสารถ้อยเหมือนกับอยู่อีกบ้านหนึ่ง คงจะไม่ใช่ คงจะต้องมารวมกันเป็นวงและ ยิงพวกตีโทนด้วยแล้ว ถ้าจะตีโทนอยู่บ้านคนเดียวคงไม่สนุก คงต้องเป็นวงแน่ และ คงเล่นกันแพร่หลายจนล่องลำเข้าไปใกล้พระราชฐาน จนถึงต้องมีกฎหมายเชียยบาล ขึ้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสมัยอยุธยามีเครื่องสายบริบูรณ์อยู่แล้ว แล้วมาสมัยกรุงธนบุรี ก็คงจะมี แต่ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในงานส โภชพระแก้วมรกตอาจจะเรียกรวมอยู่ในวงมโหรี ด้วยก็เป็นได้

พอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ใน สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) เครื่องดนตรีเหล่านี้ก็คงเป็นไปตามเดิมทุกประการ แต่ว่าในรัชกาลนี้มีผู้คิด เครื่องดนตรีเพิ่มเติมมาอย่างหนึ่งคือ กลองทัด ได้กล่าวแล้วว่าเครื่องห้า ในสมัยกรุงธนบุรี

นั้นมี ปีใน ระนาด ช้องวง ตะโพน กลองทัด (ลูกเดี่ยว) มาในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ได้เพิ่มกลองทัดขึ้นอีก ๑ ลูก คือเดิมมีเสียงตี “ตุม” หรือ “ต้อม” อย่างเดียว แต่สมัยรัชกาลที่ ๑ มี “ตุม ตุม ต้อม ต้อม” นี้ก็เป็นวิวัฒนาการขั้นที่ ๑ ของยุครัตนโกสินทร์ ส่วนเพลงหรือนักดนตรีสมัยรัชกาลที่ ๑ ไม่ปรากฏไม่พบหลักฐานว่าจะมีผู้ใดบ้างหรือเพลงอะไรบ้าง เพียงแต่รู้ว่าการบรรเลงก็คงเป็นไปอย่างสมัยปลายอยุธยาหรือสมัยธนบุรีนั่นเอง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นรัชกาลที่เต็มไปด้วยศิลป รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นศิลปินอยู่แล้ว ทรงชอบ ๓ สายได้เป็นเอก อย่างที่เคยกล่าวกันว่าพระองค์ได้ทรงพระสุบินว่าได้เสด็จเข้าไปในสวนในเวลากลางคืน ซึ่งมีพระจันทร์เต็มดวง และขณะนั้นเองทรงได้ยินเสียงดนตรีมาในอากาศเป็นเพลง เพลงหนึ่ง ทรงจำได้ พอตื่นบรรทมก็ทรงชอบ ๓ สายเพลงนั้น แล้วตรัสเรียกให้เจ้าหน้าที่มโหรีของหลวงเข้ามารับพระราชทานต่อเพลงนั้นอีกทีหนึ่ง เพลงนี้จึงได้ชื่อว่า “เพลงบุหลันลอยเลื่อน” หรือ “บุหลันเลื่อนลอยฟ้า” เพลงนี้นับว่าเป็นเพลงที่สำคัญมาก แต่บางคนก็เรียกว่า “เพลงทรงพระสุบิน” ที่กล่าวว่าเป็นเพลงที่สำคัญมากก็เพราะว่าในสมัยหนึ่งในรัชกาลที่ ๕ ก่อนที่จะมีเพลงสรรเสริญพระบารมีที่เราใช้อยู่ทุกวันนี้ ได้เคยใช้เพลงนี้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ก่อนที่จะแต่งทำนองเพลงอย่างปัจจุบันขึ้น จึงได้เรียกเพลงนี้ว่าเพลงสรรเสริญพระบารมีไทยอีกชื่อหนึ่งในสมัยนั้น เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นรัชกาลที่มีศิลปมาก สิ่งที่วิวัฒนาการขึ้นในสมัยนี้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือมี “ปีพาทย์บรรเลงประกอบเสภา” ขึ้นมา การขับเสภาในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๒ ไม่มีปีพาทย์รับไม่มีอะไรประกอบ นอกจากคนขับเสภาขับกรับไปอย่างเดียว ซึ่งก็คงจะเหินดเหน้อยมาก พอถึงรัชกาลที่ ๒ จึงได้มีปีพาทย์เข้าบรรเลงประกอบการขับเสภาขึ้นมา หลักฐานในเรื่องนี้อยู่ในคำไหว้ครูเสภา ตามประเพณีผู้แต่งเสภาจะต้องแต่งคำไหว้ครูขึ้นต้นก่อนโดยไหว้พระรัตนตรัย ไหว้บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ถวายพรพระมหากษัตริย์ แล้วจึงขับเข้าเรื่อง การไหว้ครูจะไหว้ครูบุคคลโดยอ้างชื่อครูที่เป็นมนุษย์ทั้งสิ้น ดังที่ปรากฏในคำไหว้ครูบทหนึ่งซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีว่า

เมื่อครั้งจอมนรินทร์แผ่นดินลับ
ครั้นมาถึงพระองค์ผู้ทรงชัย

เสภาขับยังทามีปีพาทย์ไม่
จึงเกิดมีขึ้นในอยุธยา”

นี่เป็นบทไหว้ครูเสภาที่มีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ เพราะฉะนั้นคำว่าแผ่นดินลับ จึงหมายถึงรัชกาลที่ ๑ ซึ่งยังไม่มีปีพาทย์ในขณะนั้น ครั้นมาถึงพระองค์ผู้ทรงชัยหมายถึง รัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๒) จึงเกิดมีปีพาทย์ขึ้น วรรณคดีชุดท้ายนี้ของเดิมว่า “ครั้น มาถึงพระองค์ผู้ทรงชัย จึงเกิดคนดีในอยุธยา” ก็รู้สึกว่าจะหมายความว่าเกิดคนดี ที่คิดจะให้มีปีพาทย์ขึ้น คงเป็นอย่างนั้น แต่ไม่ค่อยชัดเจน สมเด็จพระยา- ดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงแก้วรรณคดีชุดใหม่เป็น “จึงเกิดมีขึ้นในอยุธยา” รู้สึกว่า ชัดเจนขึ้นว่าเริ่มมีปีพาทย์ขึ้น การมีปีพาทย์บรรเลงประกอบเสภา ก็มีเป็นชั้น ๆ ดังนี้

ชั้นแรกทีเดียวปีพาทย์บรรเลงแทรกแต่เพลงหน้าพาทย์คือพวกเพลงเชิด เสมอ โอต เหล่านี้ เมื่อขับเสภามาถึงกิริยาบทใด เช่น มีร้องให้ก็ใช้เพลงโอต หรือถ้ายกทัพ รบกันก็ใช้เพลงกราวนอก ถ้าไปไหน ๆ รีบเร่งหน่อยก็ใช้เพลงเชิดเท่านั้น อีกชั้นหนึ่ง ให้บรรเลงอย่างละคร พอถึงบทที่ควรจะร้องก็ร้องเพลงละคร เพลงละครก็หมายความว่า เพลงไอ้ปี่ซำปี่ ไอ้โกลน ที่เป็นเพลงละครจริง ๆ พอถึงกิริยาต่าง ๆ ก็มีหน้าพาทย์เหมือนกัน คือ เชิด เสมอ โอต ด้วย นับว่าทำให้น่าฟังขึ้น แต่พอมาอีกยุคหนึ่งเกิดไม่ชอบเพลง ละคร จึงเปลี่ยนใหม่มาเอาอย่างเพลงมโหรี มโหรีเพียงแต่ร้องแล้วก็บรรเลงรับไป เรื่อย ๆ เท่านั้นเอง เสภา ก็ไปเปลี่ยนแบบ แบบนั้นบ้าง เอาเพลงสองชั้นต่าง ๆ อาจเป็น เพลงสารถี เพลงการะเวก ฯลฯ ก็แล้วแต่มาร้องส่ง คือ ร้องแล้วปีพาทย์รับ แล้วก็ขับ เสภาต่อไป มาถึงตอนนี้จะเห็นว่ากลองทัดกับตะโพนไม่มีประโยชน์ เพราะว่าไม่ได้ บรรเลงหน้าพาทย์ ไม่มีตอนไหนจะตีอะไรเพียงแต่ร้องส่งเท่านั้นจึงเอาออกเสีย แต่ครั้น เอาออกแล้วเวลามาร้องมาส่งเข้าจริง ๆ เครื่องหนึ่งที่จะบรรเลงประกอบเป็นหน้าทับนั้น ก็ไม่มี จึงได้ไปเอา “เปิงมาง” จากวงของกลองชนะมาใช้ วงกลองชนะนั้นมิกลอง หลาย ๆ ลูกเป็นร้อย เป็นห้าสิบ ตามเกียรติยศที่ใช้ เช่น การเสด็จพยุหยาตราทางบก ก็มีเปิงมาง เปิงมางตีนากลองชนะ ผู้ตีผู้นี้เรียกว่า “จ่ากลอง” คู่กับ “จ่าปี่” คือผู้เป่าปี่ ชาว โดยเอาเปิงมางลูกนั้นมาติดข้างสูกถ่วงเสียงให้ต่ำลงตีแทนเหมือนอย่างตะโพน

เพราะการขับเสภาเป็นการบรรเลงโนอาคาร ควรเป็นเสียงเบา ๆ หน่อย เรียกในกรณีนี้ว่ากลองสองหน้า ประกอบกับเสภาใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้าหากบรรเลงเป็นเสภาแล้ว จะต้องใช้กลองสองหน้าตีเป็นประจำ แต่ก็มีอยู่อย่างหนึ่งที่ติดมาจากการบรรเลงแบบละครคือ ต้องโหมโรงเหมือนละครด้วย การโหมโรงละครก็เริ่มตั้งแต่สาธการไปจนกรวไน และสุดท้ายจะมีเพลงวา แล้วจึงเข้าเรื่อง ตอนหลัง ๆ ได้เอาเพลงวาเพลงเดียวมาเป็นเพลงโหมโรง พอมาใช้เพลงเหมือนแบบมโหรีคงจะเมื่อเพลงวา จึงหาเพลงอื่นมาบรรเลงเป็นเพลงโหมโรงแทน แต่ว่าเวลาลงจบต้องลงด้วยทำนองของเพลงวาคือ ทำนองอย่างนี้ (ป้ารุกทำเสียงเป็นทำนองดนตรีตอนลงจบของเพลงวา) ซึ่งจบด้วยเสียง “เร” ล่าง เข้าใจว่าการจบอย่างนี้มีใช้เป็นเพียงประเพณีเท่านั้น แต่เป็นการให้เสียงคนขับเสภา และให้เสียงคนร้องด้วย เพราะว่าคนขับเสภาและคนร้องโดยมากจะไปเคาะที่ลูกระนาด รองยอดคือลูกที่ ๒ ของลูกระนาด ถ้าเทียบกับดนตรีสากลก็ตรงกับเสียง “เร” บน เมื่อคนขับเสภาได้ฟังเสียงลงจบด้วยเสียง “เร” ล่าง ก็คิดพลิกกลับไปจับ “เร” บน คือเสียงคู่ ๘ (ป้ารุกทำเสียงขึ้นต้นขับเสภา) จับได้เลยโดยไม่ต้องไปเคาะระนาด นี่เป็นการให้เสียงทางวิชาการ นับว่าเป็นวิวัฒนาการขึ้นในรัชกาลที่ ๒ อีกอย่างหนึ่งที่เพิ่มขึ้นมากก็คือมีสองหน้า เข้ามาอยู่ในวงปี่พาทย์ในรัชกาลนี้ เครื่องดนตรีนอกจากสองหน้าแล้วก็ไม่มีอะไรอีก

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ การขับเสภาคงไหว้ครูเหมือนเดิมและมีผู้แต่งขึ้นอีกบทหนึ่งได้บอกถึงครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ที่ขับเสภาดี ๆ ทุก ๆ คน และยังมีไหว้ครูปี่พาทย์ด้วย ทำให้รู้จักครูปี่พาทย์ในรัชกาลที่ ๓ หลายคน บทไหว้ครูปี่พาทย์นี้ ครูผู้แต่งเสภากล่าวไว้ว่า

“ที่นี่จะไหว้ครูปี่พาทย์ ช้องระนาดลือดีปีโจน ครูแก้วครูพักเป็นหลักชัย” หมายความว่า เป็นผู้ที่มีหลักฐาน มีความแม่นยำที่น่าจะศึกษาเล่าเรียนกับท่านผู้นี้ “ครูทองอินทร์นั้นแหละใครไม่เทียมทัน” หมายความว่าครูทองอินทร์คงจะดีกว่าครูแก้วและครูพักอีก ครูทองอินทร์คงจะเป็นคนตีฆ้องใหญ่ วรรคต่อมาจึงมีว่า “มือก็ตอดหนอดหนักขยักขย่อน” คำว่า “หนอด” ที่ระบุไว้แสดงว่าเป็นมือฆ้อง การตีฆ้องวงใหญ่นั้นต้องตีให้ชัดเจน ให้หนอดให้โชนง แสดงว่าเป็นคนตีฆ้องใหญ่ ธรรมดา

คนตีฆ้องใหญ่เป็นคนที่แม่นยำเพลงมากกว่าคนอื่น ๆ เพราะเวลาบรรเลงนั้นเป็นผู้ที่เป็นหลักของวง เป็นผู้ที่ดีแต่เนื้อเพลงแท้ ๆ ผู้อื่นต้องฟังจากฆ้องใหญ่เป็นหลัก “ตาพูนมอญไซ้ข้าวตัวขยัน” นี้ไม่ได้บอกระบุไว้ว่าเป็นอะไร คงจะมีเรือมอญและขยัน ในที่นี้หมายถึงผู้ที่มีความคล่องแคล่ว กระปรี้กระเปร่า ทำอะไรได้คล่องแคล่ว เหมือนเจ้าเงาะแสนกลคนขยัน ไม่ใช่เจ้าเงาะมีความอูตสาหะ หมั่นเพียร ดังที่เขาเรียกคนขยันคนขี้เกียจ “ครุมีแขกคนนี้เขาดีครั้น เป้าทยอยลอยลั่นบรรเลงลือ” หมายถึงว่าครุมีแขกคนนี้เป็นคนเก่ง แต่งเพลงทยอยเดี่ยวขึ้นมาเป่าปีเป็นครั้งแรกทำให้มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น และเป็นผู้เป่าปีตีมีชื่อเสียงมาก มาเสียชีวิตเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่เรียกว่าครุมีแขกนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ เคยทรงสันนิษฐานว่าคงจะมีเชื้อแขก แต่ข้าพเจ้าสอบสวนจากทายาทของครุมีแขก คือ ครุมีแขกมีลูกชื่อครุพัทธ์ มีหลานชื่อครุสาย สอบถามจากลูกหลานแล้วได้ความว่า ไม่มีเชื้อแขก แต่มีบ้านอยู่ปลายคลองวัดอรุณา ในบริเวณนั้นบ้านที่เป็นหมู่บ้านเป็นพวกอิสลามลัทธิเจ้าเซ็น บ้านของครุมีแขกไปอยู่ในกลุ่มนั้นใคร ๆ ก็จึงเรียกว่า “ครุมีแขก” นี้เป็นเหตุผลอย่างหนึ่ง แต่อีกอย่างหนึ่งกล่าวกันว่าเมื่อตอนที่ครุมีแขกเกิด มีกระเพาะครอบศิระออกมาเหมือนไส้หมวกแขก พ่อแม่ก็เลยเรียกว่ามีแขก แต่ที่จริงเข้าใจว่าถูกต้องทั้งหมด คืออาจจะมีการเพาะครอบจริง ๆ อย่างนั้นก็ได้ แล้วบ้านก็อยู่ในบริเวณบ้านแขก เมื่อบ้านอยู่ในบริเวณพวกอิสลาม พวกเจ้าเซ็นลัทธิที่มีการควั่นหัว ทูบอก ลุยไฟ ก็คงจะมีเชื้อสายแขกจริง ๆ อยู่บ้างไม่เช่นนั้นจะเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านเขาบ้านเดียวได้อย่างไร ครุมีแขกต่อไปจะมีความเจริญวัฒนามากในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๓ ยังมีวิวัฒนาการอีกอย่างหนึ่งคือ การขยายเพลง แต่งเพลงครุมีแขกผู้เป็นผู้เริ่มแต่งเพลงที่เรียกกันว่า ๓ ชั้น คือ ขยายเพลงสองชั้นขึ้นไปอีกเท่าตัว ในปลายรัชกาลที่ ๓ มีลูกเล่นพลิกเพลงต่าง ๆ เรียกกันว่าเพลงสามชั้น การเรียกชั้นมิได้เรียกตามสูตร ถ้าเรียกตามสูตรจะเป็นสี่ เพราะว่าสูตรที่แต่งเพลงนั้นแต่งชั้นเดียวก่อน แล้วก็มาแต่งขึ้นเป็นทวีคูณขยายจากชั้นเดียวมาเป็นสองชั้น ต่อมาทวีคูณสองชั้นขึ้นไปเรียกว่าสามชั้นคือเรียกตามชั้นที่คิด ไม่ได้เรียกตามสูตร ถ้าเรียกตามสูตรก็จะเป็น ๑, ๒, ๔, ๘ เรื่อยไป นี่ก็เป็นวิวัฒนาการเรื่องเพลง เกิดเพลงสามชั้นขึ้นทำให้วงการเสกาก็พลอยร้องเพลงสามชั้นไปด้วย

ในรัชกาลที่ ๓ นี้มีชาวต่างชาติเข้ามาหลายชาติจึงมีผู้คิดเครื่องดนตรีไทยเพิ่มเติมอีก ๒ อย่างคือระนาดทุ้มกับฆ้องวงเล็ก เนื่องด้วยได้เห็นดนตรีต่างชาติมีเสียงสูงเสียงต่ำหลาย ๆ อย่าง จึงคิดทำระนาดให้โตขึ้นเป็นเสียงทุ้ม และคิดฆ้องวงขึ้นอีกวงหนึ่งเล็กกว่าฆ้องวงเก่า ทำให้ระนาดเก่าเรียกว่าระนาดเอก และฆ้องวงเก่าเรียกฆ้องวงใหญ่ แล้วเอาปี่นอกซึ่งเป็นของเก่าอยู่แล้วมาคู่ปี่ใน ปี่นอกเหมือนกับปี่ในแต่เล็กกว่า และเสียงสูงกว่าปี่ใน ๓ เสียง ก็กลายเป็นปี่พาทย์เครื่องคู่คือ ปี่คู่ ระนาดคู่ ฆ้องคู่ แต่ตะโพน กลอง ไม่ได้เพิ่ม ทำให้เกิด “ปี่พาทย์เครื่องคู่ชั้นในรัชกาลที่ ๓”

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นรัชกาลที่ดนตรีเจริญมาก เจริญทั้งจำนวนวงดนตรีเจริญทั้งวิชาการ ครูบาอาจารย์ก็มีมาก เครื่องดนตรีก็ได้เพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๔ มีวงปี่พาทย์หลายวงด้วยกัน เห็นจะเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ยกเลิกพระราชกำหนดที่เคยมีมาแต่สมัยอยุธยาว่า ห้ามมิให้ผู้อื่นมีละครผู้หญิง ผู้อื่นจะมีมิได้นอกจากของหลวงเท่านั้น แต่ในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดยกเลิกโดยทรงอ้างว่ามีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น แต่เดิมนั้นพวกผู้ลากมากดีหรือเจ้านายต่าง ๆ ที่ร่ำรวย ก็มักมีข้าทาสบริวารมาก แต่ผู้หญิงก็ให้เล่นแต่มโหรี เพราะมีละครไม่ได้ ครั้นโปรดเกล้าให้ยกเลิกพระราชกำหนด ต่างคนก็ต่างหัดละครผู้หญิง ละครจึงกลายเป็นผู้หญิงมากมาย เพราะละครแต่ก่อน ๆ ผู้ชายเล่นทั้งนั้น เมื่อละครผู้หญิงเกิดขึ้นมาก ใคร ๆ ก็หัดละครผู้หญิงมาดู เพราะการดูละครผู้ชายสู้ดูละครผู้หญิงไม่ได้ ละครผู้ชายก็เลยค่อย ๆ ลดหายไป พวกละครผู้ชายเลยหันไปเล่นเครื่องดนตรีปี่พาทย์กันมาก ทำให้วงปี่พาทย์เจริญมาก โดยเฉพาะวงดนตรีตามบ้าน ตามวังเจ้านายมีปี่พาทย์มากกว่าดนตรีจีน แต่ละครก็มีครูบาอาจารย์ที่มีความรู้ มีฝีมือที่จะฝึกหัดวงดนตรีของตนให้เด่นขึ้น ส่วนครุมีแขกมาเป็นครูประจำอยู่วงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรของรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นนักดนตรี ทรงเป่าแคนได้อย่างคล่องแคล่ว และทรงขับลำอย่างหมอลำได้ด้วย ได้ทรงนำความเจริญมาสู่วงการดนตรีไทยเป็นอันมากโดยเฉพาะวงปี่พาทย์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีครุมีแขกเป็นครูผู้กำกับวง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องภาษาอังกฤษดีมาก จนมีบันทึกของหมอบลัดเลย์ว่า เวลา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษ ถ้าไม่เห็นพระองค์จะไม่รู้ว่าเป็นคนไทย ซึ่งก็คงจะมีรับสั่งได้ชัดเจนมาก ความรู้ภาษาอังกฤษอย่างแตกฉานของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ได้ช่วยราชการบ้านเมืองได้เป็นอันมาก ติดต่อกับชาวต่างประเทศ มีเพื่อนฝูงชาวต่างประเทศมาก เวลาถึงวันประสูติและวันสำคัญ ๆ เช่นวันปีใหม่ ฯลฯ ก็ได้รับของขวัญจากต่างประเทศเป็นอันมาก ของขวัญที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับและทรงพอพระทัยและเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งคือ นาฬิกาตั้งโต๊ะ ซึ่งสมัยนี้คงไม่แปลก นาฬิกาเรือนนั้นพอถึงชั่วโมงก็ตีเป็นเพลง แต่ท่านโปรดอย่างช่าง คล้าย ๆ กับเด็กชน คือรื้อออกดูว่าข้างในเป็นอะไร ทำไมจึงตีเป็นเพลงได้ เมื่อรื้อออกดูก็จะเห็นกลไกของสิ่งที่ให้ตีเป็นเพลงได้ คือ เป็นซี่ลวดซึ่งสั้นบ้างยาวบ้าง ปักเรียงไว้เป็นวงกลม ตรงกลางมีหลักหนึ่งมีสะพานจากหลักออกไปเหยียดต่าง ๆ ถึงเวลาชั่วโมง หลักกลางก็จะหมุน สะพานก็จะไปเหยียดของลวดสั้น ๆ ยาว ๆ นั้นเกิดเสียงขึ้นมาก็เป็นเพลง ธรรมดาซี่ลวดนั้นถ้าสั้นก็สูง ยาวก็ต่ำเขาถึงทำสั้น ๆ ยาว ๆ ไว้ ท่านทรงเรียกนาฬิกานี้ว่า “นาฬิกาเขี่ยหวี” หมายถึงสะพานนี้ไปเหยียดหวี ซึ่งเป็นเครื่องที่โปรดมาก แต่ไม่ใช่โปรดเฉย ๆ แต่โปรดแล้วเอามาใช้เป็นประโยชน์ได้ เมื่อทรงแลเห็นว่าแม้แต่เหล็กซี่ลวดเล็ก ๆ นี้อย่างมีกังวาลดี ถ้าเอามาทำเป็นระนาดอาจจะมียังกังวาลไพเราะขึ้นอีก จึงทำให้เอาเหล็กมาทำเป็นลูกระนาดขึ้นมาตั้งพระทัยที่จะให้เป็นเสียงต่ำ แต่ก็ต่ำไม่ไหว ถ้าต่ำจริง ๆ จะต้องใหญ่มาก จึงทำขนาดระนาดหุ้มนั่นเองเสียงก็เท่า ๆ ระนาดหุ้ม เรียกว่า ระนาดหุ้มเหล็ก เมื่อมีหุ้มเหล็กแล้วก็ขาดคู่ ไม่น่าดูจึงทำระนาดเอกเหล็กขึ้นอีกรางหนึ่ง ผสมเข้าไปในวงปี่พาทย์กลายเป็นวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นมา ปี่พาทย์เครื่องใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับความนิยมนามาก วงอื่น ๆ ก็มีวงปี่พาทย์เครื่องคู่อยู่แล้วทุกวง พอพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปี่พาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นมา ต่างคนต่างก็เอาอย่าง มีปี่พาทย์เครื่องใหญ่กันมากมายหลายวง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นับว่าวงปี่พาทย์ของเจ้านายมีมากหลาย เจ้านายขุนนางต่าง ๆ จะมีกันทุกบ้าน เรียกว่าแข่งขันกันมีทีเดียว ปรากฏตามทีกล่าวไว้ว่า เมื่อคราวฉลองพระที่นั่งอภรณ์ภิโมกข์ปราสาท วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่เข้ามาบรรเลงถึง ๑๓ วง แสดงว่าทุกวงเอาอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทั้งนั้น ปรากฏหลักฐานดังนี้ "เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ บวงสรวง ฉลองพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกประสาธ ขอวงปีพาทย์เครื่องใหญ่ของเจ้านายข้าราชการ ไปบรรเลง มีรายชื่อดังนี้

๑. วงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. วงของกรมหลวงวชิรinhosเทเวศร์
๓. วงของกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
๔. วงของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
๕. วงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
๖. วงของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
๗. วงของหม่อมเจ้าประเสริฐศักดิ์
๘. วงของสมเด็จพระเจ้าพระยาพิชัยญาติ
๙. วงของเจ้าพระยายมราช
๑๐. วงของพระยามนตรีสุวิวงศ์
๑๑. วงของพระยาเสนาภูเบศร์
๑๒. วงของพระยาสุรินทร์ราชเสนี
๑๓. วงของเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี

ซึ่งเป็นวงปีพาทย์เครื่องใหญ่ทั้งสิ้น ๑๓ วง ปัจจุบันหาเครื่องใหญ่เท่านี้ไม่ได้ นี่เป็นเพียงปีพาทย์เครื่องใหญ่เท่านั้นที่ขอแรงเข้ามาบรรเลง ส่วนวงต่าง ๆ ที่มีละคร เช่น วงเจ้าพระยาเทเวศร์ โดยมากมักจะไม่มีเครื่องใหญ่ มีเพียงปีพาทย์เครื่องคู่เท่านั้น วงปีพาทย์ทุกวงจะมีครูบาอาจารย์ทุกวง แสดงว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ การดนตรีไทยโดยเฉพาะ วงปีพาทย์เจริญมาก ส่วนมโหรีและเครื่องสายมีวิวัฒนาการดังนี้

มโหรีเดิมมี ๖ อย่าง ได้แก่ กระจับปี่ ซอสามสาย ขลุ่ย โทน รำมะนา และ ฉิ่ง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพิ่มระนาดและระนาดแก้ว ต่อมาเลิกระนาดแก้วใช้ ฉ้องวงแทน หมายถึงมโหรีมีเครื่องตีสองอย่างเข้าไปปนแล้ว ถึงรัชกาลที่ ๒ ก็ยังไม่ได้เพิ่มอะไร พอถึงรัชกาลที่ ๓ วงปีพาทย์เป็นเครื่องคู่ขึ้น วงมโหรีก็เปลี่ยนเป็นมีระนาดทุ้ม ฉ้องวงเล็กเกิดขึ้น และอีกอย่างหนึ่งคือเปลี่ยนจากกระจับปี่เป็นจะเข้ จะเข้หน้าว่า

เป็นของมอญ เมื่อจะเข้าเข้ามาแล้วก็เลิกกระบี่ปี สมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ขึ้นมา วงมโหรีก็เอาอย่างบ้างมีทั้งระนาดเหล็กและทุ้มเหล็กแต่ไม่ได้สร้างด้วยเหล็ก หากแต่สร้างด้วยทองเหลือง ซึ่งมีเสียงสูงเรียก “ระนาดทอง” และ “ทุ้มทอง” นี้เป็น วิวัฒนาการของมโหรี

กล่าวถึงเพลงในรัชกาลที่ ๔ มีประวัติที่น่าจดจำคือ มี “เพลงเถา” เกิดขึ้น คือเพลงทยอยใน ครุเพ็งซึ่งเป็นญาติกับครุมีแขก มีศักดิ์เป็นน้อง ชอบแต่งเพลง ล้อเลียนกันเสมอ อดวิชากันแข่งขันกัน ส่วนครุมีแขกได้ฝึกหัดวงปี่พาทย์ของ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จนมีชื่อเสียงยิ่งกว่าวงไหน ๆ ถึงแก่โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงประดิษฐไพเราะ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๒๖ เดือนพฤษภาคม จ.พ.ศ. ไม่ได้ และเมื่อเป็นหลวงแล้วได้แต่งเพลงเชิดเงินเพลงหนึ่ง ชักซ้อมจนเรียบร้อย เพลงเชิดเงินนี้เป็นเพลงที่แต่งโดยอัตโนมัติ โดยมากเกือบจะ ไม่ได้นำเอาเพลงอะไรมาขยายขึ้นเลย แต่เต็มไปด้วยลูกล้อลูกขัด มีเชิงล้อเชิงชนต่าง ๆ นำฟังมาก แพรพราวไปด้วยลูกเล่นต่าง ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังแล้วก็เป็นที่โปรดปรานมาก เลื่อน บรรดาศักดิ์ให้เป็นพระประดิษฐ์ไพเราะ ในวันที่ ๒๖ ธันวาคม ปีนั้นเอง ซึ่งไม่มี ผู้ใดได้รับบรรดาศักดิ์ “หลวง” เพียงเดือนเดียวแล้วได้เป็น “พระ” นับว่าเป็นผู้หนึ่งใน ประวัติศาสตร์ ท่านมีอายุถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ยังเป็นครูดนตรีอยู่ในวงดนตรีหลวง

พูดถึงเพลงทยอยในเถาที่ครุเพ็งแต่ง ถือว่าเป็นเพลงเถาเพลงแรก แต่ว่าท่าน แต่งแปลกอยู่น้อยคือตอนขึ้นเดียวท่านเปลี่ยนเสียงเป็นเสียงนอก เมื่อครุเพ็งแต่ง เพลงทยอยในไม่นานนัก ครุมีแขกก็แต่งเพลงทยอยนอกขึ้น ท่านมักจะชอบล้อเลียน กันอย่างนี้เสมอ ส่วนเพลงเถาสมัยนั้นยังไม่มีใครนิยมตามจึงมีเพลงทยอยในอยู่เพลง เดียว เพลงเถาเพิ่งมานิยมในสมัยรัชกาลที่ ๖

สมัยรัชกาลที่ ๕ มีวิวัฒนาการอย่างเดียวในเรื่องเครื่องดนตรีคือ วงปี่พาทย์ ดึกดำบรรพ์ ซึ่งเป็นการผสมให้แปลกออกไป เป็นวงที่บรรเลงประกอบละคร ชื่อ ดึกดำบรรพ์นี้สืบต่อจากชื่อโรงละครมาเป็นละคร แล้วจากชื่อละครมาเป็นชื่อวงดนตรี เพราะโรงละครของเจ้าพระยาเทเวศร์ท่านมีละครแสดงอยู่ ใคร ๆ ก็เรียกละคร

เจ้าพระยาเทเวศร์ โรงละครเจ้าพระยาเทเวศร์ท่านไม่ชอบให้ใช้ชื่อของท่านเป็นชื่อโรงละคร เมื่อสร้างโรงละครขึ้นใหม่ท่านก็ตั้งชื่อโรงละครว่า โรงละครดึกดำบรรพ์ ขณะนั้นเอง เจ้าพระยาเทเวศร์ได้ขอให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ปรับปรุงละครขึ้นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งท่านได้ให้แบบของโอเปร่ามาเล่าถวายให้ปรับปรุงละครไทยให้คล้ายโอเปร่า สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ได้ทรงนำเอาเรื่องพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๒ มาปรับปรุงใหม่ให้เป็นละครที่ร้องเอง และบทร้องนั้นมีแต่คำพูดไม่มีบทบอกชื่อตัวละครหรือบทบอกกริยา บอกอารมณ์ ละครแบบนี้เมื่อได้แสดงรับแขกเมืองเสร็จแล้วก็มาแสดงเก็บเงินที่โรงละครที่เจ้าพระยาเทเวศร์สร้างขึ้นใหม่ ชื่อโรงละครดึกดำบรรพ์เป็นครั้งแรก ประชาชนก็เรียกกันว่าละครดึกดำบรรพ์ เพราะว่าโรงละครชื่อดึกดำบรรพ์ ละครที่เล่นก็ควรเรียกละครดึกดำบรรพ์ ฉะนั้นวงปี่พาทย์ที่ปรับปรุงนั้นก็ต้องเป็นปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ การปรับปรุงวงปี่พาทย์นี้ ท่านปรับปรุงโดยเอาเสียงแหลมเล็กเสียงสูงและเสียงดังมากออกหมด ให้เหลือไว้แต่พวกเสียงทุ้มนุ่มนวลในวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ก็เอาฆ้องเล็กออก ระนาดเอกเหล็กออก ปี่ออก กลองทัดดังมากเอาออก ส่วนระนาดเอกก็ดังมาก แต่ระนาดเอกเป็นหลักของวง ต้องเอาไว้แต่เปลี่ยนไม้ตีให้เป็นไม้ نرم ส่วนกลองทัดเอาออกแล้ว ยังมีเพลงหน้าพาทย์อยู่ มีเพลงโอด เพลงเชิด เพลงเสมอ จึงเอาตะโพนมาแก้ไขโดยเอาเท้าออกตั้งหน้าขึ้นตี ๒ ลูก ตีดข้าวสุกให้เป็นเสียงตุ้ม ๆ ต่อม ๆ ใช้สำหรับตีแทนกลองทัดได้ อีกอย่างหนึ่ง ควรมีเสียงต่ำที่เทียบอย่างเบสส์ของสากล จึงเอาฆ้องหุ่ยมา ๗ ลูก เลือกเอาที่เสียงเรียงลำดับกันได้ ๗ เสียง มาแขวนตีจะเสียงจะเป็นหุ่ย หรือฆ้องชัย (ฆ้องที่ตีเวลางานฤกษ์ งานสวดมนต์) หามา ๗ ลูก ตีแทนโหม่ง โหม่งนั้นมีเสียงเดียว เวลาตีประกอบกับการบรรเลงเพลงต่าง ๆ เสียงของโหม่งอาจจะเสียงที่เป็นศัตรูหรือเป็นเสียงที่ไม่เข้ากัน จึงเอาฆ้องหุ่ยมาแทน โดยเลือกเอาฆ้องหุ่ยหรือฆ้องชัยมา ๗ ลูก เทียบให้เป็นเสียงเรียงลำดับกัน ๗ เสียงแขวนตี เวลาจับจังหวะก็ตีได้ เวลาตีเป็นทำนองเพลงก็ตีห่าง ๆ อย่างเบสส์มีเสียงกระหึ่มครึ่มนุ่มนวลฟังแล้วไพเราะอย่างหนึ่ง วงปี่พาทย์วงนี้ก็เลยได้ชื่อว่าปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ไปด้วย นี่คือสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๕

สมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นรัชกาลที่โปรดในศิลปะเรื่องนี้มาก เริ่มจากเสด็จจากากร

ศึกษาจากต่างประเทศแล้ว ท่านได้ตั้งทวีปญาสโมสรขึ้นที่สวนสราญรมย์ ที่สราญรมย์ นั้น แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่เป็นกระทรวงต่างประเทศนั้นเรียกว่าวังสราญรมย์ ส่วนที่แยกมาอีกส่วนหนึ่งใกล้กรมรักษาดินแดน เรียกว่า สวนสราญรมย์

นักดนตรีรุ่นแรกมาจากผู้สมัครมาเป็นมหาดเล็กซึ่งเป็นผู้ที่เล่นดนตรีเป็นแล้ว มาฝึก ส่วนครูก็เลือกเอาครูแปลก ซึ่งครูแปลกนั้นเดิมสอนที่วังบูรพาในวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เวลานั้นรัชกาลที่ ๖ ยังเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชไปทรงขอมมาจากวังบูรพาท่านก็ให้ จึงมาเป็นครูประจำอยู่ที่วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในระหว่างนี้ได้มีงาน ๆ หนึ่ง คืองานเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระบรมฯ คือ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีขึ้นที่วังสราญรมย์ ในงานนั้นรัชกาลที่ ๕ เสด็จด้วย และได้ทอดพระเนตรการแสดงละครบ้าง ทรงฟังดนตรีบรรเลงบ้าง ในงานนั้นได้พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ครูแปลกว่า “ขุนประสานดุริยศัพท์” ซึ่งก็เป็นพระราชทินนามที่รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งขึ้นใหม่ ในช่วงที่รัชกาลที่ ๖ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ทรงตั้งกรมมหรสพขึ้น กรมมหรสพมีกรมขึ้นหลายกรม (สมัยนั้นเรียกกรมหมด) กรมบัญชาการ กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวง กองเครื่องสาย ฝรั่งหลวง และกรมช่างมหาดเล็ก เป็นกรมต่อกัน ๓ ชั้น กรมแรกคือ กรมมหาดเล็ก เทียบได้กับกระทรวง ลงมาอีกชั้นคือกรมมหรสพ เทียบเท่ากับกรมสมัยนี้ ต่อลงมาอีกชั้นเทียบเท่ากับกอง เช่น กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวง แต่เรียกกรมทั้งนั้น ผู้เป็นหัวหน้ากรมชั้นกระทรวง (กรมมหาดเล็ก) เรียกว่าผู้สำเร็จราชการ กรมมหรสพ เรียกว่าผู้บัญชาการ แต่บางกรมก็เรียกอธิบดีเหมือนกัน เช่น กรมช่างที่ เป็นต้น กรมชั้นต่ำที่เทียบเท่ากับกองเรียกว่าเจ้ากรม ขุนประสานดุริยศัพท์ก็มาเป็นเจ้ากรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพที่โรงเรียนหนึ่งสำหรับเด็กเล็ก ที่จะฝึกหัดด้านต่าง ๆ และได้เรียนวิชาสามัญด้วย ถือว่าเป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์อีกโรงเรียนหนึ่ง ชื่อโรงเรียนพรานหลวง ที่โรงเรียนนี้สอนวิชาสามัญตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ การเรียนศิลปะบางสมัยใช้เวลาเรียนทั้งวัน เช่น วันจันทร์ให้เรียนศิลปะ ไม่ต้องเรียนวิชาสามัญเลย วันอื่น ๆ เรียนวิชาสามัญ ปกติการเรียนศิลปะจะต้องไปเรียนที่กรมที่เป็นเจ้าของวิชานั้น ๆ อย่างพวกเรียนละคร เรียนโขนก็ไปเรียนที่กรมโขนหลวง

พวกเรียนดนตรีก็ไปเรียนที่กรมพิณพาทย์หลวง ข้าราชการในกรมนั้น ๆ ก็เป็นครูสอนให้ พวกดนตรีฝรั่งก็ไปเรียนที่กองเครื่องสายฝรั่งหลวง กองเครื่องสายฝรั่งหลวง ยังไม่ได้เป็นกรมเพราะถือว่าตั้งทีหลังเป็นส่วนหนึ่งของกรมพิณพาทย์หลวง บางสมัยก็เรียนศิลปะครึ่งวัน คือตอนเช้าเรียนวิชาสามัญ ตอนบ่ายเรียนศิลปะ ต่อมาได้มีวิวัฒนาการขึ้นหลายอย่างคือจัดปีพาทย์เวรสำหรับประกอบพิธี อีกพวกสำหรับบรรเลงทั่วไป อีกพวกหนึ่งสำหรับตามเสด็จเวลาแปรพระราชฐาน ซึ่งวงปีพาทย์ต้องตามเสด็จไปด้วยเสมอ พวกนี้เรียกว่าวงข้าหลวงเดิมหรือวงตามเสด็จ โดยมากใช้คำว่าวงข้าหลวงเดิมอย่างข้าพเจ้าเองก็อยู่ในวงตามเสด็จด้วยในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ไว้มากมาย แต่บรรดาศักดิ์เฉพาะดนตรีไทยนี้สัมพันธ์กันกับกองเครื่องสายฝรั่งหลวงด้วย เพราะถือว่าสัมพันธ์กัน บางทีชื่อนี้ไปอยู่ที่กองนั้นเป็นต้นและรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงนำบรรดาศักดิ์ของเก่าและสมัยรัชกาลที่ ๕ มาผสมพระราชทานโปรดเกล้าฯ ขึ้นใหม่ ราว ๆ ๖๐ ชื่อ เริ่มต้นด้วย ประสานดุริยศัพท์ สมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงแต่งต่อเพื่อจะเชื่อมกับของรัชกาลที่ ๔ และต่อ ๆ ไปดังนี้

ประสานดุริยศัพท์ (ร. ๕) เสนาหดุริยางค์ (เก่า) ต่อแต่นี้รัชกาลที่ ๖ ทั้งหมด	ประดับดุริยกิจ (ร. ๖) ล่าอางค์ดนตรี (เก่า)	ประดิษฐ์ไพเราะ (ร. ๔)
ศรีวาทิตย์	ลิทธิวาทิน	พิณบรรเลงราช
พาทย์บรรเลงรมย์	ผสมสังคีต	ประณีตวรศัพท์
คนธรรมวาที	ดนตรีบรรเลง	เพลงไพเราะ
เพราะสำเนียง	เสียงเสนาะกรรณ	สรรเพลงสรวง
พวงสำเนียงร้อย	สร้อยสำเนียงสนธิ์	วิมลวงเวง
บรรเลงเลิศเลอ	บำเรอจิตร์จรุง	บำรุงจิตร์เจริญ
เพลินเพลงประเสริฐ	เปลือเพลงประชัน	สนั่นบรรเลงกิจ
สนิหบรรเลงการ	สมานเสียงประจักษ์	สมควรเสียงประจิต
วาทิตสรศิลป์	วาทินสรเสียง	สำเนียงชั้นเชิง
สำเร็จชวนชม	ภิรมย์เร้าใจ	พีโรรมยา

วิณาประจินต์	วิณินประณีต	สังคีตศัพท์เสนาะ
สงเคราะห์ศัพท์สอง	ดุริยางค์เจนจังหวะ	ดุริยะเจนใจ
ประไพเพลงประสม	ประคมเพลงประสาน	ชาญเชิงระนาด
ฉลาดฉ่องวง	บรรจงท่อมเลิศ	บรรเจิดปีเสนาะ
ไพเราะเสียงซอ	คลอขลุ่ยคล่อง	ว่องจะเข้รับ
ขับคำหวาน	ตันตริการเจนจิต	ตันตริกิจปรีชา
นารทประสาทศัพท์	คนธรรมประสิทธิ์สาร	

อีกชุดหนึ่งเป็นกระหู้คือเจนจัดถนัดถนอม มีสร้อยอย่างเดียวกันคือ เจน-ดุริยางค์ จัดดุริยางค์ ถนัดดุริยางค์ ถนอมดุริยางค์ นี่เป็นพระราชทินนามที่รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงแต่งตั้งขึ้น พระองค์เองไม่เคยทรงดนตรีอะไรเลยนอกจากทรงกลองแขกเล่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ท่านทรงเน้นหนักในทางละครมาก ที่พูดมาก็พอสมควรแล้วสำหรับรัชกาลที่ ๖

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างละของพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาต กล่าวคำขอบพระคุณอาจารย์มนตรี ตราโมท ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์ ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพ้นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่าเป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญ เปี่ยมด้วยสติปัญญาความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญใต้ฝ่าละอองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองที่ชั้นล่างของหอประชุมนี้ เพื่อทรงร่วมงานเลี้ยงรับรองที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. 2153626

นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

3404-85/1,000